

9. Хаджирадєва С.К. Навчання дорослих як наукова проблема [Електронний ресурс]. - Режим доступу 23.02.2008: <http://www.lips.zp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=264:120032&catid=47:states&Itemid=79>. - Загол. з екрану. - Мова укр.
10. Non-formal adult education. <http://eng.uvm.dk/Education/Adult-Education-and-Continuing-Training/Non-formal-adult-education>.
11. <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226693/>

*Дзюбка Л.В.,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С.Костюка
НАПН України.*

БЕЗПЕЧНІСТЬ ПЕРЕХОДУ ДО ОСНОВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ЛАНКИ: ЯК ЦЕ ВРАХОВАНО У КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.

Освітній простір - це сукупність створених духовно-матеріальних умов взаємодії і функціонування, за яких відбувається привласнення людиною культурного надбання суспільства, соціалізація, соціально-психологічна адаптація особистості, її пристосування до подій суспільних змін. Основна мета освітнього простору - це створення умов, які сприяють становленню особистості, здатної до свідомої й активної самодетермінації, самоактуалізації, саморозвитку. Базовою умовою, без якої неможливий розвиток особистості дитини, є безпечний простір її існування, її життєдіяльності. Це важливе положення закладене у Національну доктрину розвитку освіти України, зокрема висвітлено у положеннях Нової Української Школи. У рамках даної концепції особиста психологічна безпека вчителів, учнів та їх батьків може розглядатися як захищеність їх життя, здоров'я, прав і свобод, честі та гідності; психологічна безпека освітнього простору - як пряме продовження особистої безпеки, а також як захист громадського порядку і спокою, духовних цінностей, прав і свобод навчальних закладів і їх нормальної діяльності [6;7;8]. Освітній простір має надавати людині умови для безперервної освіти впродовж усього життя (life-long learning). Сучасні психолого-педагогічна наука і практика розглядають проблему безпеки освітнього простору через такі конструкти, як «психологічна грамотність» і «психологічна культура» суб'єктів освітньої взаємодії, їх «психологічне здоров'я» та «благополуччя». Отже, забезпечення безпечного освітнього простору для усіх суб'єктів педагогічної взаємодії є важливою актуальною державною задачею, яку кожен із фахівців має

вирішувати на своєму рівні (соціальному, психологічному, педагогічному тощо).

На сьогодні існують різні підходи до розуміння сутності поняття «безпека», що залежить від аспекту розгляду цього феномену. Різні аспекти феномену безпеки представлені у роботах В. Агапова, Л. Анциферової, І. Баєвої, А. Баланди, О. Грачова, О. Донцова, Н. Єфімової, Ю. Зінченка, С. Зотової, А. Сухова, Т. Немчна, Г. Нікіфорова, С. Кандибовича, Л. Куликова, Т. Краснянської, О. Лазорко, Г. Ложкіна, С. Малєєвої, Я. Подоляк, О. Подьякова, В. Рибнікова, Н. Харламенкової та ін.

Дослідники розглядають безпеку як:

стан об'єкта (системи, процесу), за якого виключається можливість виникнення небезпечної події або її наслідки мінімізуються;

- здатність, властивість людини (об'єкта, системи, процесу) протистояти небезпечним станам або виключати можливість їх виникнення;

сукупність умов діяльності або зовнішнього середовища, у яких виключено негативний вплив на людину;

систему заходів, спрямованих на забезпечення захисту людини від впливу небезпечних ситуацій чи подій.

У самому загальному вигляді, безпека людини залежить:

— від якостей і здатностей самої людини (різноманітні реакції людини на небезпеку; засоби (соціальні, фізичні та психологічні (механізми психологічного захисту), що їх використовує людина для захисту від тривожних чи небезпечних ситуацій);

від середовища, яке традиційно поділяють на фізичне й соціальне, причому у соціальному виокремлюють макросередовище, до якого відносять демографічні, економічні, політичні та інші фактори впливу на людину, та мікросередовище — її безпосереднє оточення: сім'ю, учнівський клас, школу, студентську групу, референтні, професійні групи тощо.

Аналіз літератури засвідчив, що під безпекою розуміють певну якість буття людини, але найчастіше її визначають від зворотного, тобто як відсутність небезпеки. Отже, «безпечний — це незагрозливий, такий, що не може заподіяти зла або шкоди, нешкідливий, збережений, вірний, надійний. Безпека - відсутність небезпеки, збереження, надійність» [10]. Саме безпека є підґрунтям благополуччя (благополуччя як «наявність всього доброго і корисного для щастя, бажаний стан, удача, успіх, душевне привілля, спокій, мир, достаток, задоволення») [10].

Безпека (особистісна, особиста, майнова) є найголовнішою запорукою людського розвитку. Її наявність спричиняє недоторканість людини, її власності, майна, свободи, гідності, самого життя (тобто витримуються, захищаються чіткі межі особистості, межі дозволеного і недозволеного, які приймаються всіма людьми в даній соціальній групі). Безпека — це захист людини і попередження небезпеки, забезпечення особистості безперешкодного користування доступними для її розвитку благами, яких вона здатна привласнити (осягнути) [2]. Це стан захищеності людини, її життя, здоров'я, цінностей, в результаті чого дія зовнішніх та внутрішніх чинників не призводить до погіршення функціонування та розвитку організму, свідомості, психіки та людини в цілому і не перешкоджає досягненню певних бажаних для людини цілей, а, навпаки, сприяє розвитку власного потенціалу. Безпеку також можна розглядати як відсутність загроз і ризиків, пов'язаних із можливою шкодою для людини з боку простору її існування та життєдіяльності (навколишнє середовище, соціальний простір, освітній простір, віртуальний простір, внутрішній простір) [9].

Психологічна безпека входить у категорію соціальної безпеки і є складовою національної безпеки України. Психологічна складова (підсистема) системи національної безпеки виражається сукупністю індивідуально-психологічних, соціально-психологічних, політично-психологічних, релігійно-психологічних, морально-психологічних, етнопсихологічних та інших чинників, які здійснюють певний вплив на соціальну психіку народу (як державно-політичну націю), зумовлюючи появу певного психічного стану окремого громадянина й соціально-психологічного стану суспільства загалом [8]. З боку особистості психологічна безпека проявляється у її здатності до саморегуляції, а саме: зберігати врівноваженість, стійкість, спокій, добре самопочуття в соціумі (в тому числі і з наявними психотравмувальними впливами); чинити опір деструктивним факторам. Психологічна безпека розглядається як стан психологічної захищеності і здатність людини та середовища відображати, відбивати несприятливі зовнішні та внутрішні впливи. Порушення безпеки супроводжується виникненням у людини низки станів, пов'язаних з емоційним фоном, а саме: напруженості, тривоги, страху, стресу, що може спричинити деструктивні зміни в різних сферах особистості. Разом із тим, опанування чимось новим з боку людини завжди містить елементи непевності і ризику. Тому підвищена (надмірна) захищеність може призвести до зупинки у розвитку особистості [1].

Потреба в безпеці й захисті від усього, що загрожує життю і здоров'ю, є провідною у групі основних потреб людини та визначає соціальну поведінку, формуючи певні мотиви діяльності. Гуманістична психологічна парадигма постулює, що безпека є базовою потребою людини. А. Маслоу виділив п'ять основних груп базових потреб людини, які він представив у вигляді піраміди. Перерахуємо їх, починаючи від «фундаментальних», («основних»), закінчуючи «високими», («духовними»): 1) фізіологічні потреби, пов'язані із задоволенням потреби в їжі, одязі, інших матеріальних цінностях, без яких неможливе нормальне життя; 2) потреби в безпеці, захисті від загроз життю і здоров'ю, економічна безпечність, стабільність доходів, захищеність житла, впевненість у своєму майбутньому і майбутньому членів сім'ї, близьких і т.п.; 3) потреби в залежності, прихильності і любові, або як ще їх позначають, в міжособистісних зв'язках; 4) потреби в самоповазі (впевненості в собі, компетентності, майстерності, досягнень, незалежності і свободи) й оцінки з боку інших (престиж, визнання, прийняття, прояв уваги, статус, репутація і власна оцінка); 5) потреби в реалізації потенціалу особистості, в самоактуалізації. Без задоволення потреб, які ближче до «фундаменту» у піраміді Маслоу, стає проблематичним повноцінне задоволення більш високих, «духовних» потреб.

Але є періоди і ситуації, в яких саме потреба в безпеці виходить на перше місце і починає впливати на поведінку людини, інші базові групи потреб, психічні особливості і характеристики особистості. Якщо розглядати соціальний аспект проблеми, то гостро потреба в безпеці дає про себе знати в періоди кризових соціальних змін, один з яких ми зараз проживаємо. Відсутність адекватних можливостей для задоволення даної групи потреб викликає у особистості емоційно негативні, гостро переживані психічні стани, на тлі яких протікають практично всі психічні процеси людини [1;9].

Особливо важливим є задоволення потреби у безпеці для дитини, бо саме відчуття безпеки зберігає сили і надає їй ресурс для розвитку, самоактуалізації, самореалізації. На нашу думку, існують періоди, коли для дітей (підлітків, юнаків) стан безпеки особливо важливий. Це критичні періоди розвитку і перехідні періоди навчання. Перехід до кожної наступної освітньої ланки відкриває нові можливості, але може викликати відчуття непевності, незрозумілості, дезадаптованості. Нас цікавить перехід від початкової до середньої освітньої ланки. Це період переходу від опіки та залежності від дорослих до самостійності. Він є сенситивним для розвитку рефлексії, яка проявляється у всіх аспектах життєдіяльності - інтелектуальному, соціальному

і особистісному і є базовою суб'єктною детермінантою самореалізації. Він є чутливим для розвитку здібності людини ставити завдання самозмінювання. Це період становлення складових суб'єктності, коли із суб'єкта окремих дій людина стає суб'єктом цілісної життєдіяльності. Самосвідомість підлітків розвивається у напрямку формування самооцінки, аналізу рівня домагань, аналізу і формування самоставлення та сукупності імовірних особистих цілей і переваг у системі міжособистісних відносин [3;4]. Наша мета — розглянути ризики даного періоду і те, які можливості щодо їх профілактики (попередження) закладено у новому законі про освіту, зокрема у концепції Нової Української Школи (НУШ) [6;7].

Вважаємо, що є як об'єктивно так і суб'єктивно (з точки зору особистісного ставлення, сприйняття) загрозові для людини (дитини) ситуації. Відчуття безпеки /небезпеки є досить рухливою системою, за допомогою якої людина переходить від однієї ситуації до іншої. У зв'язку з цим набуває ваги розуміння проблеми ризиків, що значною мірою впливає на відчуття дітьми безпеки освітнього середовища. У поняття ризиків входить широке коло умов, здатних чинити несприятливий вплив на життєдіяльність і розвиток дитини, небезпечна дія яких має ймовірнісний характер, тобто становить можливу загрозу виникнення негативних наслідків. У зв'язку з цим можна говорити і про групи ризику — контингент осіб, у першу чергу - дітей, які є вразливими до дії того чи іншого ризику. Так, до загальних соціально-психологічних ризиків безпеки молодших підлітків можна віднести такі психологічні фактори як неприйняття себе, емоційна нестійкість, неуспіх у діяльності, порушення адаптації, труднощі спілкування та (або) взаємодії з однолітками й дорослими тощо; та педагогічні фактори — невідповідність програм і умов навчання дітей їхнім психофізичним особливостям, переважання негативних оцінок тощо.

В межах шкільного середовища до основних ризиків переходу до основної освітньої ланки відносимо наступне.

1) Вікові обмеження та індивідуальні особливості учнів, що не враховуються вчителями середньої школи під час навчальної роботи та про які недостатньо проінформовані батьки:

- індивідуальну (між різними дітьми), та інтраіндивідуальну (що характеризує різні сторони розвитку однієї дитини) асинхронність у розвитку;

- переорієнтацію з дорослих на однолітків;

- некритичність засвоєння групових норм, перенесення оцінки вчинку на особистість в цілому, полярність моральних оцінок (біле-чорне).

2) Об'єктивні зміни в організації навчально-виховного процесу (проведення уроків різними вчителями, кабінетна система навчання, збільшення навчального навантаження, нові однокласники тощо).

3) Відсутність наступності між вимогами початкової освітньої ланки і середньої, як в плані навчання, так і в плані вимог до поведінки школярів.

4) Недостатня навчальна підготовка у попередній період (прогалини в знаннях, формальне засвоєння навчального матеріалу тощо).

5) Несформованість вміння вчитися, компонентів навчальної діяльності.

6) Особливості навчальної мотивації (падіння навчальної мотивації і інтересу до навчання, утруднення знаходження особистісного сенсу учіння, переважання зовнішньої, спрямованої на уникнення невдачі мотивації).

7) Завищені очікування дорослих (батьків, вчителів) щодо навчальних досягнень дітей можуть призвести до протилежного результату - таким дітям більш складно справитися з навчальним навантаженням, вони стають тривожними, невпевненими у собі. Завищене почуття відповідальності відчувається учнем як постійний страх невдачі, що може сприяти формуванню мотивації уникнення невдачі (непродуктивної, що гальмує розвиток), стати причиною серйозних внутрішніх конфліктів [3;4;5].

Зростання невдоволеності молодших підлітків ситуацією, пов'язаною із новою ситуацією навчання може бути небезпечною для їх здоров'я та проявлятися у погіршенні їх емоційного самопочуття.

Дитина 10-12 років переживає складний період - нова соціальна ситуація навчання і розвитку, що вимагає нової соціальної позиції і т.д.; перехідний період, який робить дитину важкою не стільки для батьків та вчителів, скільки для самої себе; наявність різних складних для дітей ситуацій, стресогенність яких дуже часто не бачать значущі дорослі і тому не реагують на них (або реагують звинуваченням дитини). Зазначимо, що перехід від молодшої до середньої освітньої ланки вимагає від дитини вміння адаптуватися у новій ситуації. Нажаль, значущі дорослі не в повній мірі це розуміють, а тому не готують дитину до переходу на новий освітній щабель, не допомагають їй у адаптації, часто знецінюють важливість і складність цього періоду, самі виявляються не готовими до нього [3;4;5].

Вважаємо, що для дитини, яка закінчила початкову школу і перейшла до основної, освітній простір має бути по-перше, безпечним, по-друге,

референтним (значимим, важливим), по-третє, викликати почуття задоволення і загального позитивного ставлення до нього. Вважаємо, що психологічна безпека освітнього простору може бути досягнута за умов:

- забезпечення якості освітнього простору (саме на це і має бути спрямована реформа освіти та її психологічних супровід);
- формування самодетермінованої особистості: вмотивованої до розвитку, автономії, незалежності, самореалізації;
- формування у людини вміння взаємодіяти взагалі і, зокрема, в неочікуваних, непередбачуваних ситуаціях.

У положеннях нової Української школи наголошено, що у школі буде організовано якісно нове творче середовище, яке сприятиме вільному розвитку особистості. Зміні підлягають фізичне просторово-предметне оточення, програми та засоби навчання. Також у НУШ зазначено, що якість освітнього простору забезпечується у тому числі

- 1) новим змістом освіти, що заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві;
- 2) врахуванням потреб учня в освітньому процесі, дитиноцентризм;
- 3) новою структурою школи, яка враховує особливості етапів шкільної життєдіяльності, спрямована на те, щоб учні добре засвоїли новий зміст і набули компетентності для життя;
- 4) педагогікою партнерства між учнем, учителем і батьками;
- 5) сприянням умотивованості вчителя, який має свободу творчості й розвивається професійно;
- 6) наскрізним процесом виховання, який спрямований на формування цінностей;
- 7) децентралізацією та ефективним управлінням, що надасть школі реальну автономію;
- 8) справедливим розподілом публічних коштів, який забезпечить високотехнологічний рівень оснащення школи, надасть рівний доступ усім дітям до якісної освіти [6;7].

Як відомо, базовою потребою особистості дитини цього віку є потреба у спілкуванні. Ця потреба може бути задоволена, якщо це спілкування нетравматичне, безпечне, екологічне. Тому психологічною одиницею, що відображає сутність освітнього простору, вважаємо систему стосунків та сукупність діяльнісно-комунікативних актів учасників навчально-виховного процесу. Наша практична робота дозволяє стверджувати, що значна міра

відповідальності за психологічну безпеку дітей, підлітків, юнаків лежить на дорослих [3;4;5]. Доводиться констатувати, що часто вони самі провокують деструктивну міжособистісну взаємодію, в тому числі і між дітьми, своїми неправомірними вчинками, нехтуванням інтересами дитини, байдужістю до неї.

Якість освітнього простору (читай - якість взаємодії суб'єктів освітнього простору) дуже важлива для дитини, особливо у цей перехідний період, що засвідчили наші емпіричні дослідження [3;4;5]. Цей період характеризується якісно новим типом взаємовідносин між дорослими та однолітками. До цього пласту проблем (ризиків), пов'язаних із взаємодією відносимо:

- психологічну невідповідність учителя основної школи до роботи з п'ятикласниками;
- труднощі у взаємодії між учителями та школярами на початку навчання в основній школі;
- розбіжність взаємних уявлень учителів, психологів, батьків про роль та місце кожного з них у шкільному житті дитини;
- виникнення труднощів під час спілкування з кількома вчителями середньої школи у батьків, які звикли до комфортної взаємодії з одним учителем початкової школи;
- переорієнтація школярів у спілкуванні та взаємодії з дорослими на однолітків;
- некритичність засвоєння групових норм, перенесення оцінки вчинку на особистість в цілому, полярність моральних оцінок (біле-чорне) [3;4].

Пропедевтика цих ризиків знайшла своє відображення у такому положенні концепції нової школи, як «педагогіка партнерства». Це означає:

- повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах, стосунках;
- діалог - взаємодія - взаємоповага;
- розподільне лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- принцип соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей). [5;6]

Як наголошено у концепції НУШ, однією із ключових компетентностей сучасного учня, вчителя, батька є вміння вчитися впродовж життя. Це здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, організації навчального процесу (власного і колективного), зокрема через ефективне

керування ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою освітньо-професійну траєкторію, оцінювати власні результати навчання, навчатися впродовж життя [6;7].

Отже, концепція НУШ на рівні базової середньої освіти передбачає новий, більш безпечний освітній простір, оскільки вона:

- враховує особистісний розвиток підлітків, зокрема розвиток рефлексії, становлення суб'єктності, прагнення до самопізнання, становлення «Я-образу», «Я-концепції» («На цьому рівні буде закладено базу свідомого самовизначення учня як особистості, члена сім'ї, нації і суспільства, здатність терпимо і з розумінням ставитися до різноманіття світу і людей» [7]);

- передбачає перехід до педагогіки партнерства між учнем, вчителем і батьками, який потребує ґрунтовної підготовки вчителів за новими методиками і технологіями навчання, зокрема інформаційно-комунікативними технологіями; - спрямована на те, що «перший, адаптаційний (5-6 класи) цикл базової середньої освіти буде пробуджувати і підтримувати інтерес до сфер знань і діяльності, передбачених навчальною програмою» [7, с. 22];

- спрямована на те, щоб створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й вміння застосовувати їх у житті [6;7].

Виділені нами положення Концепції Нової української школи є такими, що дозволяють змінити звичний стан речей і створити більш безпечне, сприятливе для розвитку особистості, освітнє середовище.

Література

1. Баева И. А. Безопасность образовательной среды, психологическая культура, психическое здоровье школьников [Электронный ресурс] / И.А. Баева, В.В. Семнкин. - Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/bezopasnost-obrazovatelnoy-sredypsihologicheskaya-kultura-i-psihicheskoe-zdorovie-shkolnikov>
2. Брокгаузъ Ф.А., Ефронъ И.А. Энциклопедический словарь /под ред. профессора И.Е. Адреевского /, Фонтанка, 92, — Семёновская Типо-Литография (И.А.Ефрона), С.-Петербург, - 1891. - Томъ III - С.304-308.
3. Дзюбко Л.В. Благополуччя як показник оптимальних умов розвитку особистості школяра в освітньому просторі / Л. В. Дзюбко/ Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 лютого 2018 року, м. Суми) - Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018. -428 с. - С. 137-139.

4. Дзюбко Л.В. Вирішення психологічних проблем переходу школярів з початкової до середньої освітньої ланки відповідно до вимог нових Державних стандартів базової середньої освіти / Л. В. Дзюбко/ Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі: Колективна монографія [за ред. Максименка С.Д.] - Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 400 с. - С. 265-279.

5. Дзюбко Л.В. Особливості становлення самореалізації підлітків у освітньому просторі школи / Л.В. Дзюбко //Діяльнісна самореалізація особистості в освітньому просторі: монографія / [Колектив авторів: В. В. Бучма, О. В. Гурова, Л. В. Дзюбко та ін..] / за ред. С.Д.Максименка. - Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. — 262 с. - С. 41-61. Режим доступу:

<http://lib.iitta.gov.ua/709731/1/Діяльнісна%20самореалізація%20особистості%20в%20освітньому%20просторі.рбг>

6. Концепія нової Української школи [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.slideshare.net/tsnua/ss-70132344>

7. Нова Українська школа [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

8. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart85/inx85170.htm>

9. Психологічна безпека освітнього середовища: Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 9 / за ред. Т. Л. Панченко. - Біла Церква: КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», 2016. - 228 с. - Режим доступу:

<http://www.ukrdeti.com/firstforum/b35.html>

10. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Издание поставщиков Двора Его Императорского Величества, Товарищества Вольфъ, С.-Петербургъ, Гост.Дворъ, 18, Москва, Кузнецкій Мостъ,12, 1903. - Т.1 (А-3), - С. 167.